

*Людина -
Культура -
Духовність*

*Збірник
наукових праць*

В И П У С К - II

Київ - 1996

СИМВОЛ ДОРОГИ ЯК ПРОБЛЕМА ДУХОВНОГО ШЛЯХУ
ОСОБИСТОСТІ В ЕСТЕТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ В. СТУСА
/на матеріалі збірки "Палімпсести"/

Збірка "Палімпсести", створена В. Стусом в неволі, стала вираженням "тих почуттів, того розуміння, що є свобода" /3, 130/. В ній поет віднаходить і осмислює свою дорогу звільнення, внутрішньої незалежності. Коли були втрачені надії на повернення в свої "початки", "з'явилася впертість у призначеності життя невтішного" /8, 15/. Тому свою дорогу Стус не передбачає, а сприймає як Долю :

Ти подолала, доле, слава Богу.

На хижім вітрі чезне й нищий страх. /6, 147/

Сподибуємо внутрішнє осмислення поетом своєї дороги як Долі через духовний рух, через навикання до больових відчуттів, через уміння вщерть наповнитись болем або ж "самособоюнаповнитись". У авторській інтерпретації дорога Долі - це дорога Болю, за яким стоїть гуманізм екзистенціалістів, які брали на себе відповідальність за Долю людини і самовираження її у цьому світі.

На рівні тексту осмислення поетом своєї дороги багатовимірне і має смисл палімпсестів, "коли від спільного центру відходять більші і менші смислові кола" /4/. "Півтоні, чвертьтоні" Стусової естетики страждання, що, як музика, розгортаються на дорозі Болю, виявляють дивовижне вміння поета оправити в слово найтонший душевний порух.

У Стусовій естетиці страждання дорога Болю починається з почуття зламу, обтягості. Близчі й дальші смисли цієї естетичної категорії розкриваються у поезії "Гойдається вечора зламана віть" /6, 80/. Спочатку є предметне зіставлення : вечір обтято, як віть дерева. Далі обтятість переноситься у психологічну площину : зламана віть, як зламані стежі життя, що означає психологічний злам у людині :

Гойдається вечора зламана віть,

неначе розбратаний сам із собою. /6, 80/

Злам життя відбувся, і перед ліричним героєм відкривається

"несамовита" дорога. Несамовитість, як емоційний пік сили вияву почуття теж є ознакою Стусової естетики страждання. У даному вірші несамовитість - ознака руху, що починається з обережного гойдання і стає схожим на просування вперед сліпого, а пізніше розгортається у рух всесвіту :

Усесвіт не спить. Він ворухиться, ворухиться,
тузаний хвацько під боки мороками спогадів. /6, 80/

Читаць виявляється свідком випромінювання "сяєва", "торжества" з нагоди "високого наближення до самого себе". Відбувається свято реалізації мікрокосму душі у макрокосмі всесвіту.

Як бачимо, символ дороги розпадається на дві частини : з одного боку - драма кінця, з другого - свято початку. Характерним для Стусового символізму /як, зрештою, взагалі для символізму/ є об'єднання протилежних процесів музикою, яка намагається дійти суті антагонізму буття :

надибує пісню, ловлю її до тону
шовкового голосу /запний погреб/. /6, 80/

Як писав А. Бєлий, "музика про майбутнє, вмістимість її безмежна, бо в ній масмо комбінації всіх можливих світобудов" /2, 101/.

Розуміння поетичної символіки В. Стуса можливе лише при усвідомленні його космоцентричної концепції людини, що "власним існуванням якось замикає енергію неба і землі" /7, 361/. В цьому полягає сенс символічних пошуків поетом квадратури кола, якими пройнята його збірка "Палімпсести".

У авторській естетичній концепції всі моменти внутрішнього життя проходять через категорії двокрайності :

/змаячене трепетне листя
претяжко угору паде/
Та всеобрушає нестерпно
дрюногляд

/6, 141/

Так осмислення поетом своєї дороги є не просто християнсько-міфологічним, як сходження на Голгофу, як проходження життя через розв'язання і жертву, а є своєрідним філософсько-поетичним відкриттям. Принцип палімпсестів дає можливість побачити багатовимірність шляху саме як "простонадного" сходження на Голгофу :

Ця Богом послана Голгота
веде у паділ, не до гір. /6, 89/

"Паділ" - це той "всепрощальний" відтин дороги, коли збувається пекуча обтятість від "нормального" людського життя.

Містерія навикання до смерті - основний центр смислових кіл дороги у провалля :

Кілька цівок, що примружені мітять
в тебе. Невже, навіжений, вже звук? /6, 143/

Останнє смислове коло дороги у "паділ" - сюрреалістичний поцілунок смерті. Експресивно виділяється одна деталь - ІУ "болючий рот", що й виконує трагічний ритуал умертвіння :

Чого я жду?
Щоб надійшов один болючий рот
з попеченими тьмавими губами
і злякано накрив мої уста,
проносячи дрижкий свій усміх далі /6, 143/

Вочевидь, для поета смерть - це заборона слова. І коли була оголошена ця остання заборона, то смерть почала сприйматися як бажана.

У естетиці страждання Стуса рятівну, "відволожучу" функцію виконує пам'ять. Вона навертає до спогадів про минуле. Мотив дослухання до минулого відновлює обтятий зв'язок із рідною землею, родиною. Певний час Стусів ліричний герой, долаючи свою "всепрощальну" дорогу, на якій відібрано теперішнє і майбутнє, живе лише спогадами. Вслухання в минуле передається через метафору мушлі :

Схились до мушлі спогадів - і слухай:
усе, чого не зволиш, донесе
насторчене од начування вуха,
що, як не ошукає, то спасе
і визволить із німоти і тиші
і від тяжкої - з кулаки - журои /6, 91/

Спогади - як можливість пізнання себе. Саме у такому значенні використовував емблему доби барокко - мушлю - Г.Сковорода : "мушля, чи черепашка, чи устриця : шукай себе всередині себе" /5, 482/.

У Стуса спогади сполучаються з архетипом рятівних кіл. Тому вони - "кубельця", що тепліші за абстрактне коло :

Іди в кубельце спогаду - зогрійся!...
Хай зашпори від серця відійдуть. /6, 122/

Те саме значення метафори багаття. Коло багаття спогадів можна роздумувати і осмислювати. Крім того, воно своїм теплом зігріває від "зими порожнеч", що витворила розлука.

Так у стані ізолюваності від зовнішнього світу виникає екзистенціальний мотив вслухання, начування душі в усесвіт і надія на озивання і відмирання її серед цілковитої тиші.

Ще одне психологічне відкриття Стусової естетики страждан-ня - стан людського оскління, здубіння, застигання, скрижиння :

І порожнеча скрижаніла
і скрижаніла німота
і вся душа на дуб здубіла
і плоть, мов знята із Хреста /6, 155/

У розгорнутому до крайньої межі стані напруження - косміч-ному, душевному, звуковому - починається містерія Стусового "са-мособоюнаповнення", висока і трагічна одночасно :

Давно забуто, що є - жити
і що є світ і що є ти
У власне тіло увійти
дано лише несамовитим /6, 124/

Відчути, спізнати самого себе на гребені болю, утриматися на гребені страждань - смертельно небезпечно. Характерний для стусівської естетики страждання експресіонізм втілюється у звуко-вому контрасті :

серед тиші - раптовий зойк, вереск
як останній життєвий людської
душі :
і зверескнула нервів утята струна,
і зверескнув пухкий напівсон кришталю,
і зверескнула пуста свічад /6, 86/

Стус використовує улюблений прийом поетів доби барокко - луну, що дозволяє йому триступенево підсилити смертельний зойк у просторі. Якщо для української літератури традиційним було зображати після тиші - грім /І. Франко, В. Симоненко/ як про-будження у природі та суспільстві, то в естетичній концепції по-етів-дисидентів відбилася жорстока розправа влади з "громом сер-ця" шістдесятників.

Так трагічне входження в самого себе напружило життєдіяль-

ність духу :

Встигай за духом навздогін /6, 135/

Смерть душі розгортається у містерію самоспалення :

Моя душа запрагла неба,
в буремнім леті держить путь на стовп
високого огню /6, 109/

Стовп високого огню - як вісь усесвіту, що єднає протилежні світи. За ним прочитується образ Христа у центрі космосу, за допомогою якого людська душа може досягти Бога.

Через смерть осмислюється воскресіння людини до життя духовного :

Нарівні зі смертю - ми вже непоборні.
Нарівні зі смертю - сягаємо лит. /6, 109/

Символічно - міфологічне осмислення Стусом духовного шляху людини включає в себе момент сяєва, благодаті, що полегшують, просвітлюють і пояснюють страждання людини з переходом у світ божественний. Смысл такого символічного переходу сквородинський : виявити в людині здатність до вищого пізнання. "Отже, - як писав Г. Скворода, - коли хочеш щось пізнати та зрозуміти, треба спершу вийти на гору видіння Божого. Там-бо ти, просвічений тьмним промінням Божества, зрозумієш, що захочеш небеса небес" /5, 180/.

У Стусовому божественному світі, де духовна людина не самотня, а існує на рівні з Богом, світло вивільняється через освячення кетягу калини, що є національним символом і у естетиці страждання поета уособлює праведну кров небагатьох, "народжених для молитов і сподівання" /6, 84/.

звелася длань Господня
і кетяг піднесла
під зорі великодні /6, 84/

Відтворенням "фатально-трагічного лицарського образу" нової духовної людини ХХ сторіччя Стус виявляє свою глибоку причетність до основного літературного мотиву української "лицарії" - мотиву смерті. Цей мотив вносить в поезію Стуса шевченківський струмінь і струмінь української романтичної поезії.

У Стусовому розумінні, лицар ХХ століття - не переможець, швидше, він - жертва сили і абсурду. Але його сила - в умінні "самособкожнаповнитись", в умінні :

заховати, спеленати
ізранену і стотривожну
самотню душу. Так - прожити.
Так - усміхнутися біді! /6, 150/

Його сила - в достойному прийнятті смерті, бо "смерть, яка
знімає напругу, розрубуючи найнерозв'язаніші вузли, смерть -
визволителька, смерть, що приносить вічний спокій виключаним
очам і вибіленим кісткам - ось найчастіший мотив української
"лицарії". Бо то не лише смерть, а й - вище життєве напруження,
злет усіх сил в єдиному пориві, проростання крил" /1, 75/. Так
у естетиці страждання В. Стуса - лицаря української історії
XX століття - осмислена містерія смерті і воскресіння, за уча-
стю не тільки людини, а й сили божественної.

Смисл стусівського символу дороги духовної людини кінця
XX століття накладається як новітній палімпсест на всю дорогу
духовності української людини.

Д ж е р е л а
п о с и л а н н я

1. Андрухович Ю. Кохання і смерть по-лицарськи : визволення
панни. - Сучасність, 1994. - Ч. I.
2. Белый А. Символизм как миропонимание. - М.: Республика,
1994. - 478 с.
3. Калинець І. Прийти і вмерти на своїй землі // У кн.: Очима
серця. - Х.: Основа, 1992. - 430 с.
4. Коцюбинська М. Стусове "самособоюнаповнення". Рукопис, 1995.
5. Сковорода. Наркис. Розмова про те : пізнай себе // У кн. :
Сковорода Г. Твори у 2 т. - К.: АТ "Обереги", 1994. -
Т. I. - 528 с.
6. Стус В. Палімпсести. - К.: Веселка, 1992. - 254 с.
7. Стус В. Про поезію В. Кордуна. Твори в 4 т. - Львів : Про-
світа, 1994. - Т. 4. - 544 с.
8. Стус В. Страждання за Батьківщиною // Україна, 1990. - №23.-
С. 15.